

Csepel felszabadulásának előtörténete¹

Amint a szovjet csapatok 1944. szeptemberében átlépték a magyar határt, a 2. Ukrán front feladata lett az Alföld felszabadítása, majd a 3. Ukrán Fronttal karöltve Budapest bekerítése és elfoglalása. A felszabadítandó területeken jelentős ellenállást kellett leküzdeniük: itt volt a 6. német hadsereg, amelynek megerősítésére Európa más területeiről 25 német hadosztályt hoztak, s az itt tartózkodó német alakulatok közé ékelődtek a 2. és 3. magyar hadsereg német parancsnokság alá rendelt egységei.

A Tisza mentén folyó, sikerekkel kecsegtető harcok úgy alakultak, hogy a 2. Ukrán Front vezérkara már Budapest felszabadításának tervezésébe kezdhetett, s október 30-ra sikerült is felszabadítaniok Lajosmizsét. A Cegléd felé törő szovjet egységeket azonban a német ellentámadások november 1-én és 2-án megállították, ennek következtében a harcok közvetlenül a Budapest irányában álló szárnyakra helyeződtek át. Az itt küzdő gépesített szovjet egységeket a 99. lövészhadosztállyal erősítették meg. Ennek eredménye az volt, hogy a szovjet csapatok egyik éle november 2-án Alsónémedin át eljutott Dunaharaszti, Rákóczi-liget területéig. Dunaharasztiól északra és délre jelentős magyar és német kötelékek álltak, többek között Lajosmizse és Kunszentmiklós térségében az 1. magyar lovas hadosztály alakulatai. Ennek az alakulatnak — amelyet a magyar kormány 1944. nyarán a németek rendelkezésére bocsátott — a Csepel-sziget felszabadításakor fontos szerep jutott. A korábban jelentős lovas sereget a Pripjet mocsarakban² vetették be először. Amikor visszakerültek Magyarországra, az Alföldön folyó hadműveleteknél utóvédharcokban vettek részt, s a már erősen lecsökkent létszámú alakulat a Csepel-szigetre került.

A korábban említett váratlan és sikeres szovjet előnyomulás miatt nagy német erőket összpontosítottak Dunaharaszti térségében. A Budapest alá sűrített német hadosztályok november 3-án és 4-én megállították a 2. Ukrán Front balszárnyán előretörő szovjet alakulatok támadását, emiatt a harcok a 2. Ukrán Front középső és keleti szárnyán lángoltak fel.

November 3-án és 4-én a huszárok megszállták a Kis-Duna jobbpartját. A megszállás időtartama alatt többször is előfordultak összetűzések egy-egy szigetért, alkalmas támaszpontért. A Kis-Duna keskeny és szinte álló vizén könnyű volt az átkelés és ezért a katonaság az itt található csónakokat kivétel nélkül meglékelte. Német alakulat ekkor még kevés volt a szigeten — csupán a bombázások óta egy légvédelmi tüzéregység —, a front közeledtére jelentek meg egyre nagyobb számban. Így került ide először egy SS alakulat, amely a dunaharaszti híd és a Szigetszentmiklós közötti partvonalat szállta meg.

¹ A felszabadulás 30. évfordulójának megünneplésére készülődő honismereti-helytörténeti szakcsoportok egyik fontos feladata a községük, városuk felszabadulásával kapcsolatos események írásos és szóbeli emlékeinek, dokumentumainak felkutatása, összegyűjtése, feldolgozása. Ilyen munkálatok keretében készült dr. Zachár László itt közölt cikke is. (Szerk.)

² Pripjátý folyó mocsaras része a Bjelorusz és az Ukrán Szocialista Köztársaság, valamint Lengyelország határainak hármass találkozásánál (Szerk.)

A 3. Ukrán Front alakulatai a pécsi hídfőállásból északi és nyugati irányba törtek előre. A Dunapentelénél kialakított szovjet hídfőállás a Kis-Duna vonalánál lévő szovjet csapatokat támadásra ösztönözte. A vizen való átkelés előkészületei meg is kezdődtek, amit a lovashadosztály közvetlenül is észlelt: az éjszaka leple alatt kitért a támadás elől és Ercsi irányában a Nagy-Dunához vonult. A csapatok áthajózását a III. hadtesthez tartozó és a Háros szigetén levő műszaki táborban állomásozó 112. önálló utászszázad végezte. A szovjet átkelés november 21-én indult meg, mégpedig olyan gyorsan, hogy a Tököl irányába törő alakulat utólérte a huszárokat, az átkelést azonban nem zavarta meg. A huszárok aztán Tököltre északra ismét visszatértek a szigetre.

A november 21-én 23 órakor megindult támadással a szovjet 23¹ hadtest 316. lövészadosztályának és a 108. gárdalövészadosztálynak a katonái érték először a sziget partjára. Majosháza és Szigetcsép között 24 órakor kezdődött meg az átkelés. November 22-én reggel 6—7 óra között keltek át a fassi zsilipnél, a Somlyó szigeten, Ráckevén az Árpád malomnál, a tököli erdőnél és Taksonynál. A sziget déli részének felszabadítása kevés csatározással gyakorlatilag simán történt. A szigeten Tököl irányában áttörő szovjet csapatok megállítására, valamint a Tököltre délebbre átkelő alakulatok védelmére megjelent ugyan három német páncélos, de a templom felrobbantása után Csepel felé elvonultak. Tököl 24-én reggel, Szigetszentmiklós 25-én szabadult fel. Ez utóbbi helyen este néhány páncélos kíséretében ismét megjelentek ugyan a németek, de 26-án Lakihegy felé végleg elhagyták a falut. Halásztelek is 26-án szabadult fel. Erdemes megemlíteni, hogy a Dunai Repülőgépgyárban a még el nem szállított gépeken szinte a végső percig dolgoztak. Az utójára elkészült repülőgép golyózáporban emelkedett fel a repülőtérrel, s az ott dolgozók utolsó csoportja ugyancsak golyózáporban, teherautón hagyta el a gyárat.

A szigetünkön levő községek felszabadulásának időpontját és az ott megjelent szovjet csapatok számát egyeztetve kiderül, hogy az alakulatok kelet-nyugat irányba haladva egyszerre érték el a Nagy-Dunát. A Budapest déli részén levő német egységek viszont oldalazó támadással fenyegették a szovjet csapatokat, így azok november 26-tól kezdődően a felrobbantott dunaharaszti hídtól a Lakihegy melletti Nagy-Dunáig terjedő védelmi vonal kiépítésébe kezdtek.

Időközben a 3. Ukrán Front csapatai a Dunántúlon megközelítették Székesfehérvárt, s ez a tény arra serkentette a 2. Ukrán Front parancsnokságát, hogy — Budapest bekerítését elősegítendő — átkeljen a Dunán, s az átkelés színhelyéül ugyancsak Ercsit választották. Az előkészületek nagy erővel megindultak, a szovjet utászok a kijelölt térségben kilenc helyen álltak munkához, s ebben a környékbeli falvak férfi lakossága is résztvevett. A németek megtévesztése céljából Ercsinél — a kápolnával szemben — a szovjet utászok látványos hídépítésbe kezdtek, amit aztán a német légerő állandóan bombázott.

December 5-ére virradó éjszaka kezdődött meg az átkelés: először az 107¹ lövészezred első századának sikerült észrevétlenül a túlsó partra jutnia. A németek felocsúdván, többszöri ellentámadást indítottak a partra jutott szovjet egység ellen. *Makarov* főhadnagy — századparancsnok — azonban nemcsak kivédte a németek támadásait, de utánuk a 206. lövészezred egy zászlóalja is átkelhetett és még aznap 4 km széles és 2 km mély hídfőállást tudtak kialakítani. Meg kell említeni, hogy az átkelők első csoportjainak egyikével tartott *Wertheimer Ede*, a Weiss Manfréd-gyár edényüzemének dolgozója is, aki ez alkalommal olyan súlyosan megbesült, hogy az akkor Gyónon működő szovjet tábori kórházban elhunyt és a gyóni temetőben hantolták el.

Erdemes még azt is megemlíteni, hogy Dunaharasztnak a szovjet csapatok által fel nem szabadított részéről többen átjártak Csepelre dolgozni és megnyugtató híreket hoztak a szovjet csapatok magatartásáról. Amikor azonban Szigetszentmiklós fe-

lett kialakult az új szovjet arcvonal, ez az átjárás megszűnt, annál is inkább, mert velük szemben a magyar-német csapatok — munkaszolgálatosok közreműködésével — erősítési munkálatokba kezdtek. A Felső-tagban — Gere Pál tanyája előtt — elektromos aknazárat helyeztek el, s Gere Kálmán tanyája mellett levő gyümölcsösben állították fel és alkalmazták először a Szálasi röppentyűket. A védelem gerincét itt is a lovashadosztály képezte, parancsnokságának harcálláspontja a gyári óvoda épületében volt. Az alakulatok lőszerutánpótlását a katonai parancsnokság közvetlenül a Weiss Manfréd-gyárból szerette volna biztosítani, de a gyár igazgatósága a kérést megtagadta, mire a katonaság erőszakkal vitte el a meglévő készleteket. A benzint ugyancsak a csepeli kőolajfinomítókból hozták.

Mivel a front egyre jobban közeledett, a német parancsnokság elrendelte Csepel Széchenyi utcától délre eső részének polgári kiürítését. Az illegálisban levő baloldali erők azonban széleskörű szervező munkába kezdtek a kiürítés megakadályozása érdekében. Ennek eredményeként december 5-én hatalmas tömeg vonult fel a csepeli községháza elé s a kiürítési parancs visszavonását követelték. Drámai jelenetek után a német parancsnokság meghátrált és a kiürítési parancsot visszavonta. Az események alatt híre ment, hogy a nyilasházban a nyilasok fogva tartják *Aug István* elvtársat s *Klement* elvtárs vezetésével néhányan kiszabadítására indultak. A tűzharcban több nyilas elpusztult, de áldozatul esett *Kormos László* ifjúmunkás is. Ugyanekkor a községházától hazatérülő tömeg a piacon kövekkel dobálta meg a mozi előtt tartózkodó motoros német katonákat, akik a tömegbe löttek és egy aszszonyt megöltek.

Ezen a tüntetésen bebizonyosodott, hogy Csepel társadalmának baloldali vezetői képesek eredményesen befolyásolni a tömegeket. A baloldali érzelmeik irányítására már korábban megalakult a „13-as bizottság”, amelynek tagjai részben baloldali szociáldemokraták, részben illegális kommunisták voltak. Ez a bizottság szervezte meg a kiürítés elleni akciót is; úgyszintén a Csepelen állomásozó katonák közti propagandát. A katonaszökevényeknek iratokat, ruhát szereztek; terveket dolgoztak ki a hatalom átvételére, a körend megvédésére, a gyárakban a munka megindítására, sőt egy felkelésre is gondoltak. Ez utóbbiban azonban a bizottság tagjai nem voltak egységes állásponton: a szociáldemokraták főlegesen véráldozatnak, a kommunisták viszont becsületbeli kötelességüknek tartották. A bizottság álláspontjától függetlenül a kommunisták utasították *Gyárfás Kálmán* és *Fejtő Antal* elvtársakat, hogy vegyék fel a kapcsolatot a szovjet csapatok legközelebbi parancsnokságával. December elején a két Duna közti arcvonalon megélénkült a harci tevékenység. A magyar-német vonalak fellazultak és Csepel lakosai közül sokan átszivárogtak Szigetszentmiklóásra, részben az élelemhiány, részben a várható életveszély elől. Gyárfás és Fejtő elvtársaknak is így volt módjuk átjutni a fronton a szovjet parancsnokságra, december 29-én. A szovjet parancsnokkal megállapodtak abban, hogy január 3-ára Csepelen felkelést szerveznek és ezzel itt is megnyitják a frontot. A felkelés megszervezése azonban nem sikerült, ezért Gyárfás Kálmán és Fejtő Antal ismét átment a szovjet parancsnoksághoz, de újabb akciók megszervezésére a frontokon történt változások miatt már nem volt szükség. December 9-ig ugyanis a szovjet csapatok felyomultak egészen Csepel alá, Csillagtelep és Királyerdő-Horgásztanya vonaláig. A Nagy-Dunánál az 1975., közepén az 1973., a Kis-Dunánál pedig a 275. szovjet lövészezred foglalt tüzelőállást.

December 7-én a 202. lövészezred támadást indított Dunaharaszti ellen, de a német SS alakulatok erős ellenállása miatt a támadás lelassult. Dunaharaszti északi peremén húzódó dombokra a németek jelentős tüzérségi erőt telepítettek s emiatt a Szelényi telepen és a Rákóczi ligeten túl a front megállapodott. Ekkor Budapest bekerítése sem sikerült, de a Velencei tónál a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai találkoztak és elérték a németek által időközben kiépített Margit vonalat.

December 20-án kezdődtek azok a hadműveletek, amelyek megvalósították Budapest bekerítését s ez december 26-án, Esztergom felszabadításával vált teljessé. Az új helyzetben a németek Varsó környékéről irányítottak ide újabb páncélos hadtesteket, hogy a fővárosba szorult tekintélyes erőt felmentsék. Törekvésük csak annyiban járt sikerrel, hogy január 20-án Dunapentelénél kijutottak a Dunához, majd Adonyt és Ercsit is visszafoglalták. Ezzel a sziget községei ismét az arcvonalba kerültek. A veszély miatt — a szovjet parancsnokság intézkedésére — a polgári lakosságot egy időre biztonságosabb helyre telepítették.

A Soroksár felé vezető úton a szovjet csapatok csak lassan jutottak előre, mert az út mentén lévő dombok a németek számára igen kedvező védelmi lehetőségeket jelentettek. Január 8-án éjjel a 13-as bizottságnak tudomására jutott, hogy a magyar-német csapatok reggelig kiürítik a szigetet. A bizottság akcióba lépett: legelőször is kísérletet tettek a hidak megmentésére, de ez nem sikerült s a németek reggelre felrobbantották azokat. A bizottság a szovjet csapatok fogadására küldöttséget szervezett. Csepel kiürítéséről azonban más társadalmi szervek is tudomást szereztek, akik templomi zászlókkal felszerelve a szovjet csapatok elé igyekeztek s mivel a szovjet csapatok nem jöttek, a két küldöttség egyesülve jutott el Sziget-szentmiklósrá, ahol a szovjet parancsnokság tőlük értesült Csepel kiürítéséről.

A szovjet csapatok első terepkutatói és járőrei a Királyerdő, illetve a mai Csillagtelep felől érkeztek Csepel belterületére. Csepel és Soroksár ugyanazon a napon szabadult fel.

Megindult a szabad élet, de ez még nem volt egészen zavartalan, hol német belövések adtak okot a riadalomra, hol bombázás érte a gyárat. (Ekkor pusztult el a zománcozó üzem.) A közelünkben dúló harcok lényegében az 1945. március hó 16-án megindult erős szovjet támadással értek véget.

Felhasznált irodalom:

Pataki Ferenc: A ráckevei járás felszabadulásának története a visszaemlékezések tükrében. *Gyárfás Kálmán*: Csepel ellenáll. *Kirschner Béla és Rácz Béla*: A Csepeli Vasmű első négy hónapja. *Zachár Gyula* huszár főhadnagy, az 1. lovashadosztály volt híradós parancsnokának visszaemlékezései és frontnaplója.

Dr. Zachár László

Vármezői zöldmázás csempe